

Recenzijos ir apžvalgos

Dalia Marcinkevičienė. **Vedusiųjų visuomenė: Santuoka ir skyrybos Lietuvoje XIX amžiuje – XX amžiaus pradžioje.** Vilnius: Vaga, 1999. 221 p.

Per paskutinį XX a. – Lietuvos valstybingumo atkūrimo – dešimtmetį nemažai visuomenės dėmesio buvo sutelkta į šeimą. Radikali šeimoms formų kaita modernėjant Lietuvos visuomenei, demografinė krizė lėmė, kad ši tematika sudomino Lietuvos etnologus. Per trumpą laiką buvo publikuoti gana gausūs A. Vyšniauskaitės, P. Kalniaus, R. Račiūnaitės, P. Dundulienės, R. Paukštytės ir kitų autorių straipsniai, studijos ir monografijos. Etnologų bendruomenės susidomėjimą sukėlė etnologų, sociologų, psichologų, teisininkų ir demografų tyrimus papildanti reikšminga Dalios Marcinkevičienės humanitarinių mokslų istorijos krypties daktaro disertacijos pagrindu parengta monografija „Vedusiųjų visuomenė: Santuoka ir skyrybos Lietuvoje XIX amžiuje – XX amžiaus pradžioje“. Nemažas etnologijos išmanymas, pakankamai gausūs šios disciplinos atstovų darbų ir etnografinės medžiagos panaudojimas ne tik leidžia, bet ir įpareigoja šį darbą apžvelgti Lietuvos etnologijos ir antropologijos žurnale.

Darbą sudaro dvi skirtingos, atrodo nesuderinamos, tačiau vykusios į vieną monografiją integruotos studijos „Santuoka, meilė, šeima“ ir „Skyrybos“, jungiamos bendro įvado, išvadų ir, aišku, darbo metodikos.

Istoriografinėje monografijos dalyje apžvelgiamas tiek pasaulio, tiek Lietuvos įvairių mokslo krypčių atstovų teorinis šeimoms tyrinėjimų palikimas. Pasauliniai šeimoms istorijos tyrinėjimai grupuojami į tris problemines grupes: 1. Istorinės demogra-

fijos kryptis; 2. Šeimoms dydžio ir struktūros tyrinėjimai; 3. Šeimoms narių tarpusavio santykių nagrinėjimas. Lietuvoje publikuoti tyrinėjimai motyvuotai į minėtas tris kryptis neskirstomi. Analizuojant etnologų darbus, paminimi tik stambiausi pastarųjų metų tyrinėjimai, neaptariant lokalinių darbų ir smulkesnių studijų apie visą Lietuvą, tačiau žvelgiama iš etnologės pozicijų, nes aptarti K. Gukovskio ir J. Witarto darbai. Nepamiršti ir vertingi pastarųjų metų V. Mačiekaus paprotinės teisės tyrinėjimai, kuriuose dėmesys skiriamas ir šeimoms teisei. To nusipelnę ir daugiau kaip prieš pusę amžiaus publikuoti J. Baldausko darbai, tuo labiau kad autorė šį etnologą cituoja. Skaitydami šaltinių apžvalgą matome aiškiai į šešias grupes suskirstytus archyvinis ir publikuotus šaltinius.

Pakankamai taikliai etnografinė medžiaga panaudojama studijos „Santuoka, meilė, šeima“ pirmajame skyriuje „XIX amžiaus atstumtieji“. Derinant archyvinis šaltinius, prisiminimus, literatūros kūrinių analizę ir etnologų tyrinėjimus, pagrindžiamos ir sustiprinamos etnologų išvados, kad valstietiškoje bendruomenėje buvo vertinamas tik šeiminis gyvenimo būdas ir vedybiniai santykiai. Vertingas, tolesniems etnologų ir kitų mokslų atstovų šeimoms tyrinėtojams naudingas antrasis skyrius „Katalikų bažnyčios pastoracinė veikla ir moterystės sakramento administravimas“, kuris leidžia suprasti, kad dvasininkai idealios krikščioniškos santuokos kriterijus daugiausia tapatino su tuo metu visuomenėje vyraujančiomis šeimoms santykių normomis. Pagrįstas teiginys, kad patys dvasininkai, daugiausia kilę iš ūkininkų šeimų, santuoką suvokė kaip tam tikrą ekonominį sandėrį, t. y. priemonę atlikti ūkio darbus. Į šį skyrių gerai įsilieja trečiasis sky-

rius „Tradicinės šeimos kontūrai“. Manyčiau, motyvuotai suabejojama teiginiu, kad vienintelis santuokos motyvas – ekonominiai santykiai. Svariai pagrįstas teiginys, kad XIX a. antrosios pusės – XX a. pradžios pasoginių vedybų negalima interpretuoti kaip švenčiausių ir intymiausių žmogaus jausmų niekinimą dėl naujos ir pelno, tačiau autorės nuomonė, kad „ūkininkų vedybos, paremtos materialiai tolygiais santykiais, savaimė neeliminavo meilės ir laimės lietuvių šeimose, o formavo specifinę (skirtingą nei XX a. pab.) jausmų psichologiją bei tam tikrą šeimyninės laimės ir meilės sampratą“ (p. 64), gal kiek kategoriška. Reikėtų palikti vietos Rytų Lietuvoje gyvavusiems papročiams, kuriuose net iki XX a. vidurio išlaikyti griežti merginų moralės, darbštumo reikalavimai (iš dalies siejami su kraičiu). Šie reikalavimai, bent jau ekstensyvios žemdirbystės rajonuose, tarp neturtingų valstiečių turėjo ir ekonominį atspalvį. Prastos reputacijos mergina (dažnai ir jos seserys, tam tikrais atvejais viso kaimo merginos) kai kada negalėjo pretenduoti į tolygų (turtingumo atžvilgiu) vedybinį partnerį. Tą patį galime pasakyti (tik rečiau) ir apie moralinius reikalavimus, keliamus jaunikiui. Tačiau priešprieša tarp meilės ir turtinių santykių sudarant santuoką, ypač tarp neturtingųjų valstiečių, manyčiau, yra diskusinė ir gali būti net kelių monografijų tema. Be abejo, minėtoje Dalios Marcinkevičienės išvadoje yra daug tiesos, bet į absoliučią ji negali pretenduoti. Man atrodo, vartojant sąvokas „meilė“ ir „turtas“, gal reikėtų kiek labiau pabrėžti ir trečiąją – „moralinės sąvybės“. Pagiriamuosius žodžius galima išsakyti poskyriui „Tradicinės šeimos atmintis“ ir suformuluotai išvadai, kad kiekviena tiriamojo laikotarpio santuoka ūkininkų bendruomenėje sudarė atskirą trūkinėjančios šeimos istorijos etapą. Trumpas, bet į europinį kontekstą neblogai įvestas poskyris, skirtas vedybiniam lietuvių amžiui, rodo, kad lietuvių san-

tuokos buvo santykinai vėlyvos. Tolesni skyriai išsamiai atskleidžia tradicinės šeimos modernėjimo ir luomų demokratėjimo tendencijas tautinio atgimimo šviesoje. Jie tolsta nuo etnologų labiausiai ištyrinėtos tradicinės šeimos ribų, todėl žvelgiant į D. Marcinkevičienės indėlį analizuojant šeimą galima teigti, kad tai padaryta kvalifikuotai.

Skyrelyje „Tradicinės šeimos kritika XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje“ taikliai ir išradingai atskleidžiami lietuvių inteligentų bandymai reguliuoti to meto visuomenėje vykusio tradicinės šeimos modernėjimo procesą „įvilkti“ jį į „tautiškumo“ rūbą. Jis skirtingas: liberalų lietuvių – tautiškai sąmoninga, katalikų kunigų – religinga, socialdemokratų – lygiavertis politiškai aktyvus žmogus. Skiriasi ir tautinės šeimos laimės, jos narių santykių, vaikų auklėjimo vizijos. Tradicinės šeimos kritikai neapibrėžė ir neišryškino vyro reikšmės šeimoje. Tradicinis ūkininkės įvaizdis kaip neatitinkantis atgimimo idealų – eliminuotas.

Tolesnė tautinės šeimos analizė autorei sukėlė istoriografinių sunkumų, nes XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje tautinės inteligentijos domėjimasis ir būsimosios šeimos modeliavimas visiškai neatsispindėjo jų pačių atsiminimuose ir laiškuose. Tai ir paskatino autorę skyriuje „Tautinės šeimos projektai ir jų likimai“ aptarti specifinę to laikotarpio lietuvių inteligentų vedybinio gyvenimo sampratą, kuri neabejotinai paliko pėdsakus ir darė įtaką tolesnei šeimos raidai. Apžvelgdama tautinės inteligentijos „tobulos žmonos“ paieškas, autorė taikliai išskyrė bei išanalizavo du tokios šeimos modelius: 1. „Radikalūs“ (esminis žmonos tokioje šeimoje kriterijus – lietuviškumas); 2. „Bajoriškasis“ (esminis žmonos tokioje šeimoje kriterijus – išsilavinimas). Tokia analizė prašosi išanalizuoti pačių „šeimos modeliotojų“ patirtį. Teorija ganėtinai skyrėsi nuo realios padėties, dėl to ir buvo tokie skurdūs asmeniniai prisiminimai apie šei-

mą dienoraščiuose ir laiškuose. Gal kiek per daug D. Marcinkevičienė suabsoliutiškai prielaidą, kad tautinės inteligentijos atstovai laikė save visuomenės ir kultūros veikėjais, o ne šeimos dalimi. Tačiau autorė pastebėjo, kad nors vėliau – tarpukariu tautiškas vedybinio gyvenimo pamatas neteko aktualumo, tačiau šie projektai neišnyko be pėdsakų – jie modifikavo tradicinės šeimos vertybes: vedybų motyvą, požiūrį į šeimos laimę, meilę, vaikų auklėjimą ir kūrė Lietuvos visuomenėje naują šeimos santykių įvaizdį, veikė lietuvių šeimos raidą. Tą poveikį liudija paskutinis studijos skyrelis „Luomų demokratėjimo tendencijos“, kur išvados paremtos reprezentatyviais statistiniais duomenimis. Nykstant vedybų tarp skirtingų luomų draudimams, išliko tik konfesinės ir tautinės vedybų kliūtys. Nepaisant statistinių duomenų akivaizdumo, abejonių kelia tai, ar teritorinė duomenų atranka gali reprezentuoti visą Lietuvą. Juk Vieکشniai ir Varniai priskirtini Žemaitijai, Ariogala yra visai greta šio etnografinio regiono ribų. Visos trys statistinei analizei parinktos vietovės apima palyginti mažą arealą.

Aptariant D. Marcinkevičienės šeimos modernizacijos proceso tyrimus, galima teigti, kad tos tendencijos atskleistos racionaliai, moderniai ir profesionaliai. Tačiau matant reiškinių analizės ypatumus, galima išvelgti skirtumus tarp šeimą tyrinėjusių Lietuvos istorikų ir etnologų darbų. Pirmieji stengiasi atskleisti procesą laike, maksimaliai išryškindami jo kokybines pakopas ir mažiau kreipdami dėmesio į regioninius to proceso kaitos savitumus, antrieji – jo plėtrą teritorijoje ir laike, iš dalies prarasdami istorikų darbuose tokią aišką reiškinių kaitą laike. Todėl, be abejo, panašiam darbe etnologai išvelgtų labai didelius skirtumus Mažojoje Lietuvoje ir Dzūkijoje, abejotų, kad XX a. pradžioje šeimos modernėjimas labai palietė absoliučią daugumą statistinių šeimų (ypač Rytų Lietuvoje), kurios gyveno gatviniuose kaimuose bei mažuosiuose miesteliuose ir

vertėsi žemės ūkiu. Tačiau D. Marcinkevičienės atskleistas procesas daugiausia remiantis lietuvių tautinės inteligentijos pavyzdžiu, be abejo, turėjo reikšmę ir veikė daugumą šeimų visoje Lietuvoje, pirmiausia mieste, miesteliuose. Tai atsispindėjo ir regioniniu mastu: Klaipėdos krašte, Suvalkijoje, Šiaurės Lietuvoje, kiek mažiau kitų regionų kaime. Išryškinti šeimos modernizacijos regioninius aspektus bandoma etnologų darbuose, ir jiems bus naudingas D. Marcinkevičienės tyrimas.

Santuoką, šeimą nagrinėjo nemažai Lietuvos istorikų ir etnologų, bet skyryboms nebuvo skirta stambesnių darbų. Pirmasis skyrius „Teisinis katalikų skyrybų reguliavimas“ vertingas ne tik etnologams, istorikams, bet ir teisės tyrinėtojams. Labai retas ištuokas katalikų šeimose liudija knygos autorės apskaičiavimai, kad 1863–1904 metais Kauno gubernijoje vidutiniškai tūkstančiui santuokų teko tik 0,4 ištuokos. Tačiau remdamasi tuo metu nemažu pavainikių kūdikių skaičiumi, autorė pagrįstai mano, kad eiliniai valstiečiai ir bajorai nesprendė savo šeimos problemų dvasiniame teisme, o visuomenėje plito savavališkos neteisėtos skyrybos bei neteisėtos šeimos. Skyriuje aptariamos teisinės katalikų santuokos anuliavimo prielaidos ir jų taikymas gyvenime. Pastebėta, kad nuo XX a. pradžios modernėjant Lietuvos visuomenei, vis labiau didėjo visiškų juridinių skyrybų poreikis. Dažniau nei anuliuoti santuoką katalikai naudojo si teise gauti separaciją, kuri buvo suteikiama dėl santuokinės neištikimybės, žiauraus elgesio ar vieno iš sutuoktinių įkalinimo, tačiau jos neišspręsdavo šeimos santykių problemų. Antrame skyrelyje autorė analizuoja ir teisėtų skyrybų alternatyvas – pabėgimą, katalikų religijos pakaitimą, sutuoktinio nužudymą ir nesantuokinę šeimą. Rašydama apie nesantuokinius vaikus, autorė atskleidžia skirtingą pavainikių (gimusių ne faktinėje santuokoje) ir nesantuokinėse šeimose gimusių vaikų (gimusių faktiškai, bet ju-

ridiškai neįteisintoje santuokoje) socialinę padėtį (nors abi kategorijas turbūt remiantis įrašais krikšto knygoose reikėtų vadinti „pavainikiais“). Nesantuokinės šeimos tėvas savo vaiko nepalikdavo likimo valioje, stengdavosi surasti jam bent menką galimybę išgyventi, o ne juos „legalizuoti“. Kalbant apie požiūrį į nesantuokinę šeimą pabrėžiama, kad neretai artimiausi kaimynai ir vietos gyventojai, apklausiami kaip liudininkai, šias šeimas gindavo. Ilgainiui tokių šeimų daugėjo. Ypač daug jų buvo tarpukario Lietuvoje.

Monografija baigiama išvadomis ir detalia Elizabeth Demarest į anglų kalbą išversta santrauka. Knygos vaizdą pagyvena gausios ir kokybiškos fotonuotraukos, skoningas viršelis, profesionalus dailininko ir maketuotojo darbas.

Apibendrinami pastabas apie D. Marcinkevičienės darbą „Vedusiųjų visuomenė: Santuoka ir skyrybos Lietuvoje XIX amžiuje – XX amžiaus pradžioje“, galime teigti, kad jis sklandus, išvados logiškos, tinkamai sutvarkytas mokslinis aparatas, o tai rodo aukštą autorės mokslinę kvalifikaciją, sugebėjimą operuoti daugelio mokslo šakų tyrinėjimais ir teoriniu palikimu.

Rasa Paukštytė-Šaknienė

Roots and Rituals. The Construction of Ethnic Identities. Ton Dekker, John Helsloot, Carla Wijers (eds.). Amsterdam: Het Spinhuis, 2000. 808 p.

Knyga „Šaknys ir ritualai. Etninių identitetų konstravimas“ sudaryta remiantis Amsterdame 1998 m. vykusios 6-osios SIEF (Société Internationale d’Ethnologie et de Folklore) konferencijos „Šaknys ir ritualai: valdant etniškumą“ (Roots and Rituals: Managing Ethnicity) medžiaga.

Knygos sudarytojai Tonis Dekkeris, Johnas Helslootas ir Carla Wijers įvade apžvelgia etniškumo problematikos kaitą XX a. antrosios pusės etnologijos moksle. Esminis lūžis įvyko 1950 m. Iki tol etnologai, analizuodami tradicinės kultūros elementus šiuolaikinėje kultūroje, ieškojo jų ištakų senosiose Europos etninių grupių ar genčių kultūrose. Nuo 1960 m. dėl socialinių, kultūrinių pokyčių kito etnologinių tyrimų pobūdis. Pagrindiniais tyrimais tapo kultūrinių procesų esmės, jų lankstumo ir kintamumo, nulemta specifinių istorinių, geografinių ar socialinių aplinkybių, aiškinimas. XX a. pabaigoje Europoje išryškėjo fenomenas – įvairioms regioninėms ar lokalinėms grupėms ar bendruomenėms išreikšti save simboliškai, ypač įvairiais ritualais ir kalba, apranga, maistu. Prie esamos kultūrinės mozaikos ir dinamikos prisidėjo ekonominiai migrantai, emigrantai, pabėgėliai ir prieglobsčio ieškotojai, dažniausiai buvę ne iš Europos. Šios grupės taip pat siekė būti kultūriškai savitos. Etnologai, kaip ir istorikai, antropologai ir sociologai, siekia analizuoti ir interpretuoti naujai atsiradusį kultūros fenomeną, išskleisdami sociokultūrinio identiteto koncepciją, kuri suvokiama ne kaip nekintanti būtis (fixed entity), bet kaip veiksmas, turint galvoje tokius procesus kaip derybos (negotiation), pasisavinimas (appropriation), nepastovumas (fluidity), instrumentalizacija, išradimas (invention). Pagrindiniai argumentai buvo tai, kad šie ritualai ar artefaktai gali būti nagrinėjami kaip specifinių grupių identitetų išraiška ir kaip sudedamieji veiksniai, konstruojant etninę, tautinę, regioninę ištikimybę (loyalties). Tai reiškia, kad etnologiniu požiūriu kultūros ženklai, tokie kaip ritualai ir simboliai, laikomi problemiškais (abejotiniais), bet ne duotais.

Kultūrų etnizacijos procesais pradėta domėtis XX a. paskutinį dešimtmetį. Tam buvo skirta 5-oji SIEF konferencija 1994 m. Vienoje. Prie šių procesų tyrimų buvo grįžta 1998 m. konferencijoje Amsterda-

me. Joje, kaip pažymi šios knygos sudarytojai Tonis Dekkeris, Johnas Helslootas ir Carla Wijers, vyko tarpdisciplininė diskusija apie etniškumą, jo formas ir prasmes, padėtį ir įtakas. Pagrindinis keliamas klausimas, kodėl žmonės puoselėja ir gyvenkina tokias išivaizduojamas bendruomenes, saistomas bendrų šaknų, ritualų suvokimu, ir kaip tai „valdoma“ tiek kultūrinėje praktikoje, tiek etnologijos moksle. Žodžiai „šaknys“, „ritualai“ vartojami metaforiškai be jokių sąsajų su esencialistų ar primordialistų suvokimu.

Ne mažiau kaip 140 pranešimų buvo pateikta konferencijoje, kurioje dirbo 30 sekcijų. Šiai knygai sudarytojai atrinko 60 straipsnių. Ji sudaryta iš 8 skyrių, atitinkančių konferencijos sekcijas.

Knygos pirmojo skyriaus „Etniškumas ir etnologija“ straipsniuose nagrinėjamas politikos poveikis etniškumo sampratai ir etnologijos mokslo poveikis tautiniams judėjimams. E. ir O. Bockhornai siūlo vietoj termino „etnis“, kuris asocijuojasi su politikų sukompromituotu žodžiu „völkisch“, vartoti neutralesnį terminą „grupė“. Sudėtingus santykius tarp politikos ir etnologijos nagrinėja W. Olszewskis savo istoriografinėje studijoje apie tai, kaip XX a. besikeičiantis politinis klimatas atsispindėjo etninėse studijose (kurse ir turinyje) Lenkijoje. M. Caisson, atvirkičiai, paliečia etnologijos tyrimų įtaką tautiniams (nationalist) judėjimams Korsikoje.

Antrojo skyriaus „Etninės grupės, mažumos, regioniniai identitetai“ pranešimų autoriai išdėstė bendrą nuostatą, kad grupiniai identitetai yra ne prigimtiniai, duoti, o įvairuojantys ir susiję su istorinėmis situacijomis. 1960 ir 1970 m. mažumos sulaukė dėmesio ir teisių gynimo pasirašius tarptautines konvencijas ir sutartis Jungtinių Tautų Organizacijoje ir Europos Taryboje. Straipsniuose nagrinėjamas elito vaidmuo apibrėžiant naujas mažumas vyraujančioje kultūroje. Suvienodindami vidinius tų mažumų skirtumus ir sukurdami mitus, apibrėžiančius jų etninę

identitetą, elitas stengėsi įgyti materialinės ir teisėtos naudos, pažadėtos mažumoms tarptautinėse sutartyse ir konvencijose.

Trečiajame skyriuje „Etninės grupės ir tautinė valstybė“ nagrinėjama, kaip kuriamas etnis identitetas santykiyje su tautine valstybe. Tautinės valdžios jėga ir politika padeda skirtingoms grupėms identifikuoti save kaip atskirą kultūrinę terpę. Straipsniuose parodoma, kaip įvairiose šalyse etninės ir regioninės grupės dėl didesnės ar mažesnės erdvės, dėl skirtingų priežasčių save pastato prieš tautinę valstybę.

Tautinio identiteto konstrukcijos, jo kūrimas nagrinėjamas ketvirtojo skyriaus „Tautinis identitetas“ autorių. Jie įrodinėja, kad tautinis identitetas labai priklauso nuo istorinių sąlygų, jo raiška įvairuoja, keičiasi, jis gali būti kuriamas ne tik politinio elito, bet ir etnologų, menininkų. Dažnai tautinis identitetas konstruojamas etniškumo pagrindu, tačiau gali būti ir kiti išeities taškai, kaip, pvz., Danijoje iškelta „gero piliečio“ koncepcija.

Imigrantų, įvairių mažumų grupių etniškumo raiška ar asimiliacija aptariama penktajame skyriuje „Derybinis etniškumas (negotiating ethnicity), asimiliacija, etnizacija“. Autoriai, tyrinėdami daugiausia imigrantų, apsigyvenusių naujoje šalyje, patirtį, svarsto etninio identiteto nepastovumus, sudėtingumus, ieškant jo išraiškos ar pasirenkant identiteto pavidalus.

Iš šeštojo skyriaus „Etniniai gamintojai: simboliai ir ritualai“ straipsnių matyti, kokia gali būti skirtinga sąveika tarp gerai apgalvoto ritualų, simbolių konstravimo ir skirtingų jų įsisavinimo būdų. Nagrinėjami kaukių ritualai Senegale, Kalėdų šventės Rumunijoje ir lenkų imigrantų Anglijoje, kaip etninės grupės identifikuojasi emigracijoje: per arbatos gėrimo ceremoniją japonai Brazilijoje, per graikų restoranus graikai Briuselyje, per marių tautinius drabužius Rusijoje atskirose

moterų kartose. Parodoma nacionalinių simbolių emocinė jėga, jų dinamika: serbų prisirišimas prie gimtosios žemės, lietuvių tautinė vėliava (žr. Čepaitienė A. Lithuanian national symbols. Creation, meaning and power, 465–476.), turkių moterų šydas, dėvimas veidui uždengti.

Septintame skyriuje „Etniniai kūrėjai: muzika, dainos, kalba“ parodoma, kaip kalbos skatina politinės savignyos veiksmus, daro įtaką ne tik politikai, bet ir pačiai kalbai, kaip iš lokalinės tampa valstybine, nacionaline kalba.

Paskutinis skyrius – „Kultūros prezentacija: muziejai (musealisation) ir turizmas“. Muziejinės veiklos ir liaudies kultūros kontekste analizuojamas regioninis ar tautinis identitetas, parodoma, kad muziejai vaidina svarbų vaidmenį konstruojant etninį identitetą. Šių procesų analizė rodo, kad pakeitus lokalizaciją (iš natūralios kultūrinės terpės perkėlus objektą į muziejų) pasikeičia objektų ir tradicijų prasmė.

Irma Šidiškienė

Balys B u r a č a s. Kryždirbystė Lietuvoje. Antanas Buračas ir Antanas Stravinskis (sud.). Vilnius: Seimo leidykla „Valstybės žinios“, 1999. 637 p.

Lietuvių memorialiniai paminklai yra viena iš liaudies sakralinio meno šakų, susilaukusių ir tebesusilaukiančių itin daug dėmesio. Jais domisi teologai ir etnologai, menotyrininkai ir kultūrologai – kiekvienas žmogus gali juose atrasti krislelį savo dvasiai. Būta gana daug ir sėkmingų bandymų įvertinti lietuviškų kryžių architektūrinę-meninę įvairovę, apibūdinti regioninius savitumus, išaiškinti vietą liaudies tradicijose ir papročiuose, bandant suvokti ar bent apčiuopti vidinę jų prasmę, atskleidžiančią kaimo žmogaus santykį su *sacrum*. Rezultatai būtų kur kas

kuklesni, o galbūt net ir skurdūs, jei ne XX a. pradžioje ir vėliau liaudies meno gerbėjų, puoselėtojų ir tyrinėtojų dėka sukaupia neįkainojamos vertės medžiaga, dar natūroje užfiksavusi tai, kuo šiuo metu galime pasigrožėti ir pasigirti tik naudodamiesi fototekų fondais bei vartydami liaudies menui skirtas knygas ir albumus. Todėl kruopščiai šią medžiagą sukaupę ir išsaugoję žmonės nusipelnė ne mažesnės pagarbos nei joje užfiksuotus šedevrus sukūrusieji.

Albume „Kryždirbystė Lietuvoje“ pateikiama nemaža žymaus kraštotyrininko Balio Buračo (1897–1972) nuotraukų (apie 1200 fotografijų), jo autobiografija, publikacijos ir autentiška, dar niekur neskelbta rankraštinė medžiaga apie žymiausius Lietuvos kryždirbius, dievdirbius bei jų darbo vaisius pakelių, kryžkelių, sodybų ir kapinių puošmenis – kryžius ir koplytėles. Kaip knygos išanginėje dalyje rašo vienas jos sudarytojų Antanas Stravinskis, „leidinyje bandoma suderinti B. Buračo tekstus ir jo nuotraukas, tęsiant jo paties sumanymą suformuoti kiek įmanoma vientisesnį Lietuvos dievdirbystės ir kryždirbystės vaizdą“ (p. 9). Šis tikslas tapo pagrindiniu medžiagos atrankos knygai kriterijumi ir pamatiniu jos sudarymo principu.

Pirmojoje (tekstinėje) albumo dalyje pristatomi B. Buračo surinkti duomenys apie to meto dievdirbius ir kryždirbius: jų biografijų ir kūrybos faktai, vietinių žmonių prisiminimai ir pasakojimai apie šiuos liaudies meistrus bei jų kūrinius, pateikiamos pačių dievdirbių ir jų darbų nuotraukos. Nemažai dėmesio skirta dievdirbiui Vincui Svirskiui, kurio asmenybe B. Buračas itin domėjosi. Todėl šis autorius pristatytas gana išsamiai, ne tik išryškinant savitus jo asmenybės ir kūrybos bruožus, bet ir bandant atskleisti tai, kas sudaro V. Svirskio kūrybos savitumo pagrindą. Be V. Svirskio, šioje knygos dalyje paminėti dar 23, daugiausia Žemaitijoje dirbę memorialinių paminklų ir jų

skulptūrų autoriai. Vieni jų pristatyti kiek plačiau, kitus primena vos keletas kuklių eilučių. Prieš minėtą knygos dalį įdėta trumpa visos joje pateiktos medžiagos anotacija, kurioje A. Stravinskas pateikia lakonišką šio B. Buračo palikimo vertinimą, preciziškai suformuluodamas tai, kas sudaro neabejotiną jo vertę.

Antroji (ilustracinė) albumo dalis skirta B. Buračo palikimui. Joje sudėtos unikalios nuotraukos, kuriose savo autentiškoje aplinkoje dar buvo suspėti užfiksuoti dabar jau sunykę XVIII–XX a. pradžios lietuvių kryžiai, koplytėlės ir jų dievukai. Remiantis memorialinių paminklų tyrinėjimais, P. Galaunės, K. Čerbulėno ir K. Šešelgio sudarytomis paminklų tipizacijomis, nuotraukos išdėstytos atsižvelgiant į paminklų rūšis, tipus, taip pat laikantis paties B. Buračo abėcėlinio sugrupavimo pagal kryžių ir kitų paminklų paplitimą įvairiose Lietuvos vietose. Šios albumo dalies (kaip ir pirmosios) sudarymo principai yra pristatyti išžanginėje dalyje, juos pagrindžia ir papildo prieš kiekvieną poskyrį įdėti įvadiniai A. Stravinsko straipsneliai apie stogastulpius, koplytstulpius, koplytėles, kryžius bei krikštus, trumpai pristatantys vieno ar kito tipo paminklų kilmės prielaidas, formų raidą, architektūrinius ir meninius ypatumus. Atskirais poskyriais išskiriami stogastulpiai, vienapakopiai ir daugiapakopiai koplytstulpiai, ant žemės stovinčios ir medžiuose kabančios koplytėlės, įvairūs mediniai kryžiai, Mažosios Lietuvos krikštai, taip pat geležiniai ir akmeniniai memorialiniai paminklai. Gausią ilustracinę medžiagą pagyvina vaizdingai B. Buračo užrašytos paminklų istorijos: „Slėpingos žemaičių koplytėlės“, „Ką rūpintojėliai pasakoja“, „Rozalimo koplytėlė“, „Pagerbtieji medžiai“, „Kryžius – sodybos papuošalas“, „Kryžkelių kryžių paslaptis“, „Jaunimo kryžiai“, „Krikštai“. Jose drauge su kaimo žmonių pasakojimais ir atsiminimais apie paminklus, jų statybos papročius ir stebuklingai gydančius, nuo nelaimių sau-

gančius medinius dievukus pateikiami ir paties B. Buračo pamąstymai bei pastebėjimai. Ne viename iš jų paliečiama ir tuomet aktuali ornamentuotų kryžių nykimo problema.

Jau tradicija tampa memorialinių paminklų pristatymą pradėti stogastulpiais, kurie rikiuojasi „bene arčiausiai senųjų memorialinių ir sakralinių stulpų“ (p.147). Laikantis kai kurių ikikrikščionišką memorialinių paminklų kilmę grindžiančių teorijų nustatytos hierarchijos, keliaujama „nuo „pagoniško“ sakralinio stulpo iki krikščioniško kryžiaus ženklų“ (p. 145). Tokia galbūt diskutuotina ir iki šiol galutinai nepagrįsta medžiagos sisteminimo tvarka vis dėlto turi logikos, padedančios aprėpti paminklų įvairovę ir nepaklysti jų tipologijos labirintuose. Kadangi memorialinių paminklų meninių formų įvairovė yra labai didelė, kartais gana sunku paminklą priskirti tik vienam kuriam nors tipui ar parinkti tikslų terminą jam pavadinti. Todėl grupuojant leidinio iliustracijas taip pat nebuvo išvengta tam tikrų netikslumų. Nors knygos įvade sudarytojai perspėja apie galimus niuansinius nukrypimus nuo griežtos sisteminimo tvarkos, kartais sunku suprasti, kodėl itin raiškiais tipo požymiais pasižymintys paminklai atsiduria lyg ir ne visai tarp savo bendravardžių ir ar būtent šis nukrypimas laikytinas tuo, dėl kurio buvome perspėti.

Skirtumai tarp koplytstulpių ir stogastulpių kartais būna labai subtilūs, ypač kai pastarųjų pastogėlių ornamentika atrodo lyg mediniai nėriniai. Tačiau šių tipų išskyrimo kriterijai, suformuluoti dar Pauliaus Galaunės, tobulinti Klemenso Čerbulėno ir Kazio Šešelgio, gana aiškūs ir paprasti – esminis jų skirtumas yra apčiuopiamą turį turinčios koplytėlės, prirtvirtintos prie stulpo, užkeltos ant jo ar išskobtos jame, buvimas arba ne. Būtent šis koplytstulpių konstrukcijos elementas savo formų įvairovę ir sudaro daugiausia painiavos. Todėl koplytstulpiu reikėtų laikyti paminklą, kurio stulpo viršūnėje yra

aiškų erdvinį turį turinti koplytėlė – „namelis“ šventajam. O stogastulpiu – stulpo viršūnėje įrengtą paprastą ar atramėlėmis paremtą pastogėlę, pritaikytą dažniausiai Nukryžiuotojo figūrelei priglobti.

Tam tikrų neaiškumų kyla ir su koplytėlėmis bei koplytstulpiais. Populiariojoje, o kartais ir mokslinėje literatūroje koplytstulpiai ir koplytėlės, stogastulpiai ir net kryžiai su koplytėlėmis kryžmose pavadinami apibendrintai – koplytėlėmis. Tai nėra didelė klaida, nes mažesnę ar didesnę, raiškesnę ar visai kuklią koplytėlę jie visi turi. Esmė ta, kad nuo to, kurios paminklo dalies svarba pačių kūrėjų ar jų savininkų būdavo labiau akcentuojama, ir priklausydavo paminklo pavadinimas, kuri galbūt nesąmoningai, siekdami autentiškumo ar paprasčiausiai neišsigilindami į terminiją, ir mes perėmę savo kalboje vartojame. Tačiau paminklus klasifikuojant ir tipologijos pagrindu laikant paminklo konstrukcinę sandarą, skirtumai tarp koplytstulpio ir koplytėlės išskiria juos ne tik į atskirų rūšių, bet ir atskirų tipų paminklus (pagal: Čerbulėnas K. 1960. Liaudiškų memorialinių paminklų kilmė ir jų architektūrinė-meninė charakteristika. *Lietuvos TSR architektūros klausimai* 3: 106–118), kuo ir buvo grindžiama leidinio struktūra. Todėl nors suprantamas albumo leidėjų noras subtiliai perteikti atskirų paminklų tipų susiliejimo niuansus, sujungiant tarpusavyje skirtingų tipų pavyzdžius, mažiau patyriusiam skaitytojui gali būti neaišku, kodėl 6.3 skyrelyje stulpinės konstrukcijos koplytstulpiai vadinami koplytėlėmis, nors prieš tai 6.2 skyrelis buvo skirtas analogiškiems paminklams, vadintiems koplytstulpiais.

Albumą užbaigia jos sudarytojų Antano Stravinsko ir Antano Buračo baigiamosios mintys, pabrėžiančios ir išryškinančios Balio Buračo palikimo vertę, bei kultūrologo Algirdo Gaižučio žvilgsnis į gyvąją Lietuvos kryždirbystės tradiciją, pristatantis šią dvasinės liaudies kultūros raiškos medinio kryžių ir jų dievukų pavidalo formą.

Sąlyginio albumo pavadinimu „Kryždirbystė Lietuvoje“, nesureikšminant vien tik B. Buračo nuopelnų fiksuojant liaudies smulkiosios architektūros palikimą, atiduodama pagarba visiems liaudies meno tyrinėtojams ir kryždirbiams, kurių vardai bei nuopelnai galbūt niekada nebus įamžinti ir pagerbti taip, kaip jie to tikrai yra nusipelnę.

Ilona Burinskaitė

Міхась Раманюк, **Беларускія народныя крыжы**. Подг. Дзяніс Раманюк. Вільня: Наша Ніва, 2000. 221 с.: ил.

Dzianis Ramaniukas galutinai parengė spaudai ir 2000 m. Vilniaus baltarusių leidykla „Naša Niva“ išleido monografiją-albumą „Baltarusijos liaudies kryžiai“. Jos sudarytojas ir tekstų autorius, menotyrininkas ir dailininkas Michalas Ramaniukas (1944–1997). Minima knyga ir prasižyma jo gyvenimo aprašymu.

1975 m. M. Ramaniukas apgynė kandidatines disertaciją „Baltarusijos Paliesės liaudies kostiumas (XIX a. pab. – XX a. pr.)“. 1996 m. jis surengė personalinę parodą „Baltarusijos nacionalinis kostiumas“, parašė ir išleido keletą leidinių, sukūrė 10 pašto ženklų, nuo 1970 m. dalyvavo daugelyje etnografinių ekspedicijų. Jo etnografiniai radiniai ir rinkiniai sudaro daugiau kaip 100 000 saugojimo vienetų. Sunki ir nepagydoma liga jį užklupo 1997 m., bebaigiant čia aptariamą albumą-monografiją.

Įvadinėje albumo dalyje autorius pabrėžia, kad kryžiai (kad ir kokie jie būtų – medžio, akmens, mūro ar metalo) yra svarbūs ir saviti Baltarusijos meistrų kūrybos paminklai. Jie paplitę visoje Baltarusijos teritorijoje, tačiau vyraujančio katalikiško (lotyniško) kryžiaus pavidalo dažniau sutinkami Vakarų Baltarusijoje. Cituodamas XIX a. keliautojo P. Špilevskio

įspūdžius, jis tarsi lygina Lietuvos (Žemaitijos) ir Baltarusijos kryždirbystę, pvz., Nesvyžiaus regioną taip pat pavadino „kryžių kraštu“. Žinoma, autorius akcentuoja ne tiek seną krikščionišką paprotį statyti kryžius, kiek tų kryžių baltarusišką liaudies estetiką ir baltarusių meistrų pomėgį statyti įvairaus pavidalo bei paskirties kryžius. Daugeliu atvejų tai buvo didelio meistrų kolektyvo (medžio tašytojų, skobėjų, margaraščių lininių drobių audėjų, siuvinėtojų, kalvių kūrybos ir bendradarbiavimo) vaisius.

Autorius apgailestauja, kad ši unikali mirusiųjų atminimo antkapinių paminklų plastika ir jų pagerbimo atributika daugelį metų nebuvo fiksuojama ir tyrinėjama. Šia prasme teigiamą vaidmenį suvaidino ypač viduramžių (ir ne tik viduramžių) paminklų tyrinėjimai, t. y. archeologų kasinėjimai ir jų moksliniai darbai.

Apie kryžių statymą Baltarusijoje yra rašę E. Tiškevičius, minėtasis P. Špilevskis, A. Asiandovskis, A. Seržputovskis ir kiti. Akademikas M. Tolstojus vienas pirmųjų pateikė grafinį medinių profiliuotų antkapinių paminklų vaizdą nuo Juodosios iki Baltijos jūros. Šiuos kad ir negausius tyrinėjimus papildė Rusijos geografų draugijos sukaupta medžiaga, kurios dalis saugoma ir Vilniaus universiteto bibliotekoje.

Visas tas žinias svariai ir dokumentiškai praturtino šios knygos autorius per etnografinius lauko tyrinėjimus rasta nauja medžiaga. Visa tai leido jam parengti šią išties įdomią ir vertingą knygą.

Monografiją sudaro trys skyriai: 1. Baltarusiškų kapų kryžių klasifikacija ir jų įvairumas; 2. Kapų kryžių semantika ir jų funkcija; 3. Apeiginiai kryžiai. Didumą Baltarusijos kryžių sudaro įvairūs antkapiniai paminklai, tačiau albume pateikiami istoriniai, memorialiniai ir kitokie. Kaip Lietuvoje, taip ir Baltarusijoje juos įvairiomis progomis statė tai kaimų bendruomenės, tai vienas sodžius ar atskiros šeimos. Vienus kryžius statė prie

kelių ir kryžkelių, kitus – sodybose, laukuose ar palaukėse (miško kirtavietėse) prie įvairių vandens telkinių. Vis dėlto dauguma kryžių pastatyti kapinėse ar kapavietėse, todėl turi ne tik svarbią mirusiųjų tėvų ir protėvių atminimo, bet ir jų pagerbimo (apeiginę) prasmę. Būtent todėl beveik visi Baltarusijos kryžiai būdavo apgaubiami (tam tikra paprotine tvarka, kurios aptarimui autorius skiria nemažai dėmesio) baltomis lininėmis drobulėmis, rankšluosčiais, juostomis ir prijuostėmis. Autorius jų semantiką sieja su senovinėmis maginėmis vaiko gimimo, vestuvių, moterų vaisingumo ir pagaliau mirties apeigomis bei papročiais.

Etnografinėse ekspedicijose buvo užfiksuoti labai įvairūs ir iš įvairių medžiagų statyti laidojimo paminklai. Šiam (laidojimo) tikslui autorius priskyrė ir senovinius (archeologinius) antkapinius pilkapius (*kuržanus* p. 40, 41), kiek pailgus akmenis (žr. p. 62, 63), raudų akmenis (p. 68–71). Vieni jų buvo natūralūs lauko rieduliai, o kiti turėjo iškaltą ar į jį įrėžtą kryžiaus ženklą (p. 19, 20).

Apskritai akmenų (ir medžių) kultas (vėliau sukrikščionintas) tiek baltarusių, rusų, tiek baltų tautų gyvenime, matyt, siekia akmens amžių. Čia pasakysime tik tiek, kad knygos autorius neapeina ir šio klausimo (p. 59–65), taip pat atskirai aptaria paminklams panaudotas gimnapuses (p. 67).

Bene svarbiausia pagonybės liekana autorius laiko medinių, akmeninių ir kalto bei lydyto metalo (ketaus) kryžių ir šventųjų medžių apsupimą baltomis lininėmis drobėmis, rankšluosčiais ir prijuostėmis. To išties labai seno, archaiško papročio liekanų esama ir Lietuvoje (pvz., Dzūkijos kryžių ir medžių aprišimas mažomis prijuostėmis ir audeklų skiautėmis, kaspinais, o Žemaitijoje koplųtėlių vidaus puošyba).

Ypač įspūdingai atrodo mediniai antkapiniai „sarkofagai“ (*приклады*), į kuriuos galvūgalyje įstatomi nedideli kryželiai. Įdomios medinės profiliuotos ir

raižytos lentelės, primenančios Pietryčių Lietuvoje paplitusias verpstes. Jos būna išdabintos segmentinėmis saulutėmis, kartais ir lotyniško kryžiaus ženklais (p. 89, 91). Nedideli mediniai kryžiai su trikampaiais stogeliais panašūs į labai savitus Nidos krikštus.

Pažymėtini kaltiniai geležiniai kryžiai. Jie vainikuodavo ir puošdavo Baltarusijos bažnyčias, cerkves ir kitokius kulto pastatus. Gerokai mažiau jie buvo kalami kaip antkapiniai paminklai. Jų statymo ir gamybos populiarumą autorius nukelia į XIX a. antrąją pusę. Daugiausia jų buvo statoma Vakarų, labiau katalikiškoje, Baltarusijos dalyje. Geležiniai antkapiniai paminklai būdavo neaukšti (vos 30–60 cm). Jie būdavo įmontuojami (kaip ir Lietuvoje) į akmenis ar cemento pagrinda, o kartais pastatomi ant 3-jų ar 4-ių ažuolinių ar metalinių „kojų“. Didesni geležiniai kryžiai (~ 2 m aukščio) būdavo įmontuojami į žemus akmenis arba tiesiai į žemę. Jie būdavo kalami iš plokščių ar apvalių metalo gabalų (vėliau – iš vamzdžių ar kitokių metalo atliekų). Jų konstrukcija būdavo gana paprasta: arba vienastiebiai, arba kalami ir montuojami iš dviejų juostų. Stiebų išorė ir ypač vidus dažniausiai buvo puošiami S ir C pavidalo išlankstymais. Kryžmų galai dažnai suplojami ir lankstomi įvairiai juos profiluojant. Kartais naudojama vyta ar spirale sukta geležis. Tokia geležinių kryžių visuma, jų lengvumas ir dekoratyvumas sutinkamas ne tik visoje Baltarusijoje, bet ir Lietuvoje. Šia (puošybos) prasme tų kryžių analogija yra akivaizdi. Tad galbūt per drąsu būtų sakyti (bet tai leidžia tvirtinti beveik absoliuti tų kryžių analogija p. 118, 119, 120), kad visų jų bendras „vardiklis“ galėjo būti artima kaimynystė su krikščioniškosios Lenkijos kryžiais ir kryždirbiais. Be to, galimas dar vienas jų atsiradimo šaltinis – tai atgabėnimasis į kaimo vietas didesniuose miestuose (Minske, Baranovičiuose, Gardine ar Vilniuje) nukaltų paminklų. Panaši versija ypač būtų priimtina aiškinant lietuvių

ketaus kryžių paplitimą. Tačiau šis klausimas tebelaukia naujų tyrinėjimų ir lyginimų. Tuo labiau kad minėtoje geležinių kryžių puošybos klasifikacinėje lentelėje (p. 118), deja, detaliau nenurodytos jų radimvietės.

XX a. viduryje į kaimą atėjus elektrai ir dujoms, pasikeitė kalvių profesinės galimybės. Dabar kaimo mechanizatoriai dažnai taiko mechaninius geležies kalimo, gręžimo ir metalo sujungimo būdus. Atsiradus metalo suvirinimo siūlėms ar kitokioms sujungimo žymėms, prisieina jas slėpti ir kryžius dažyti juoda spalva. Todėl dabartiniai antkapiniai geležiniai kryžiai praranda savitą vaizdą bei koloritą, o kapinės – savo meninę-estetinę visumą bei tradicinį liaudišką stilių.

Recenzuojamoji knyga yra svarus indėlis ne tik į Baltarusijos, bet ir į gretimų šalių liaudies kultūros tyrinėjimą. Knyga turi mokslinį aparatą: dalykinę ir geografinių vietų rodyklę, 302 nuotraukų metrikas, panaudotos literatūros sąrašą ir trumpas santraukas baltarusių ir anglų kalbomis. Spaudos ir nuotraukų kokybė gera, ir tai didina vertę.

Antanas Stravinskas

Jurgis Gimbutas. Lietuvos kaimo trobesių puošmenys. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 1999. 259 p., iliustr.

Lietuvos namotyros tyrinėtojo dr. J. Gimbuto parengtas fundamentalus veikalas reikšmingas tuo, kad jame pirmą kartą imta sisteminti gausius kaimo trobesių ornamentus (pasiremta net 3430 skirtingų puošmenų pavyzdžiais iš įvairių Lietuvos etnografinių sričių bei lietuvių etninių žemių). Išskirtos šios trobesių puošmenų grupės: stogo skydai, vėjalentės ir karnizai, lėkiai, kolonos, tvorelės, sie-

nų papuošimai, langai bei durys. Knygoje dar pateikiami vartelių bei šulinių puošmenų pavyzdžiai, kai kas pasakoma apie polichromiją – ne per senas trobesių dažymo tradicijas Lietuvoje. Pabaigoje pateikiamas „Ornamentų žodynėlis“, kuriame paaiškinti tarptautiniai terminai ar kurio nors motyvo prasmė.

Iš autoriaus turėtos gausios medžiagos buvo atrinkti būdingesni pavyzdžiai – fotonuotraukos bei piešiniai. Ta vertingiausia darbo dalis pateikta pagal Lietuvos etnografines sritis (Aukštaitija, Dzūkija, Žemaitija, Mažoji Lietuva, kai kur dar įterpian ir Suvalkiją).

Atskiroms trobesių puošmenų grupėms apibūdinti turėta nevienodai medžiagos. Autoriaus tiksliai nurodomas turėtos medžiagos kiekis liudija ir nevienodą atskirų puošmenų populiarumą Lietuvos tradiciniame kaime. Antai lėkiai apibūdinami pagal 440 pavyzdžių, tvorelės (baliustrados) – pagal 155, o langai – net pagal 823 pavyzdžius.

Prie trobesių puošmenų kai kurių grupių dar priduriami jų papildymai bei atskirų detalių pavyzdžiai. Taip prie gausių durų pavyzdžių dar pateikiami durų vyrių ir varų, apyrakčių ir rankenų piešiniai. Prie langų ornamentų dar pateikiami langinių bei langų stiklų puošmenų pavyzdžiai, prie kolonų (gal Lietuvos kaimo trobesių tokias puošmenas labiau tiktų vadinti stulpeliais?) – jų spyrių, sparnelių ir arkučių tarp kolonų pavyzdžiai. Bendru pavadinimu „sienų puošmenys“ apibūdinamos sienų kertės, sijų ir gegnių galai (gal skirtini prie pastogės puošmenų), pagegnių skydeliai ir sienų apmušalai – t. y. ir pačių sienų papuošimai, ir su stogo konstrukcija susiję dalykai.

Šie nelygumai rodo autoriui iškilusių problemų mastą, kai pasiryžus pirmajam nuosekliai suklasifikuoti turimą medžiagą susidurta ir su jos spragomis, ir su didelio darbo pradininkui būdingais sunkumais.

Daugeliui šio veikalo naudotojų būtų buvęs labai naudingas linijinis mastelis

prie kiekvieno piešinio, parodantis, kokio pločio lentomis buvo apkalamos trobos, kokie buvo langų dydžiai, lėkių aukščiai, atskirų ornamentų stambumas ir t. t. Deja, to padaryti nebuvo įmanoma – daug iliustracijų perpiešta iš fotonuotraukų, naudotasi labai įvairia medžiaga iš skirtingų šaltinių.

Autoriui atlikus didžiulį medžiagos sistemintojo darbą, pirmajam pasiryžus išversti naują vagą Lietuvos namotyros dirvonuose, ne visur pavyko turimą gausią medžiagą visapusiškai apibūdinti aprašymuose. Tačiau tai vėl būtų buvęs nepakeičiamas uždavinys vienam žmogui, istorijos lūžių atskirtam nuo tėvynės, kur sovietmečio suniokota tradicinio Lietuvos kaimo architektūra baigia savo dienas.

Svarbiausia, kad Lietuva jau turi išties fundamentalų veikalą, atskleidusį senojo kaimo buvusį grožį, senųjų meistrų bei sodžiaus gyventojų sugebėjimus bei polinkius. Ši knyga turėtų tapti naudinga chrestomatija ne vien negausiems lietuvių namotyros tyrinėtojams, bet ir visiems rimčiau besidomintiems lietuvių etnine kultūra. Tie senųjų trobesių puošmenys išvalgesniems gali atskleisti daugelį dar menkai žinomų dalykų – senų laikų sodiečių pasaulėjautą bei jų siekius, gyvenimą anuometiniame kaime, kur būta ne vien menkų samanotų bakūžių bei neišbrendamo skurdo.

Pateikiamų pavyzdžių gausa (daug didesnė nei kitose ligšiolinėse publikacijose) bei pastangos nuosekliai apibūdinti visą didžiulį barą – Lietuvos kaimo trobesių puošybą šią knygą padarė išties reikšminga gaire ne vien lietuviškoje namotyroje, bet ir kur platesnėse srityse.

J. Gimbuto veikalas žadina viltis, kad ir toliau bus judama įkandin kultūringų Vakarų kraštų, jau seniai surinkusių savo etninės kultūros lobius į tūkstančius knygų, leidžiamų jau ne vieną šimtmetį. Tėka priminti, kad pavyzdžiui, didžiulis daugelio autorių parengtas veikalas apie kaimo trobesius Vokietijoje buvo iš-

spausdintas dar 1906 m. – bent 60 metų pralenkiant Lietuvą.

Tolesniais žingsniais J. Gimbuto pradėtą vaga galėtų būti veikalai apie tradicinio kaimo trobesių puošmenas atskirose Lietuvos etnografinėse srityse. Praverstų ir išties nuoseklūs bei visapusiški atskirų vietovių tyrimai šiuo aspektu. Jie parodytų iki šiol menkai apibūdintus dalykus: įvairių meistrų bei jų grupių veiklos pėdsakus, vietines madas bei jų pokyčius per dešimtmečius. Dar prieš ketvirtį amžiaus visa tai buvo galima regėti senuosiuose Lietuvos kaimuose. Gal kada nors pavyktų parengti ir kaimo trobesių puošmenų atlasą, kur atskirų motyvų, elementų ir t. t. kartografavimas atskleistų įdomių dalykų tradicinio Lietuvos sodžiaus etnokultūroje.

Daugelio barama rinka savaip parodė J. Gimbuto veikalo vertę – nepigi knyga neilgai gulėjo knygynų lentynose. Gal kada atsiras galimybių pakartoti šios svarbios knygos tiražą (1999 m. jos buvo išspausdinta tik vienas tūkstantis egzempliorių), kad ją galėtų įsigyti visi norintys: ir senovės mylėtojai, ir projektuotojai (privalantys išmanyti Lietuvos etnografinių sričių ypatybes), ir kaimo turizmo pradininkai, sumanę savo trobesius paversti išties žemaitiškais ar aukštaitiškais.

Martynas Purvinas

Martynas Purvinas. Būdingi tradicinės architektūros pavyzdžiai Nemuno deltos regioniniame parke. Kaunas: Miškų ir saugomų teritorijų departamentas prie Aplinkos ministerijos, 1999. 143 p.

Mažosios Lietuvos tradicinės materialinės kultūros paveldo tyrimams pasišventęs stropusis M. Purvinas šiuo atveju skelbia duomenis apie 63 Nemuno deltos

gyventojų gyvenamuosius ir ūkinius pastatus. Darbo tikslas nurodytas įvade: pateikti pavyzdžių, pagal kuriuos turėtų būti statomi ar perstatomi šio parko teritorijoje esantys trobesiai. Remtasi nuo 1980 m. autoriaus atliktais lauko tyrimais-aprašais, nuotraukomis, piešiniais, brėžiniais. Toliau rašoma apie šioje teritorijoje vykstantį trobesių nykimą (deja, tai savaiminis procesas), naikinimą, specifines gamtines sąlygas ir gyventojų verslus, formavusius „savitą kaimų bei sodybų struktūrą, pastatų dydžius ir pavidalą“, vietinių gyventojų netekimą 1944 ir pokario metais, kitų atsikėlimą, naujų netradicinio pavidalo statinių ir jų kompleksų atsiradimą. Norint patraukti turistų akį, siūloma statant naujus pastatus nors išorę daryti panašią į senuosius, kad išliktų bendras tradicinio kraštovaizdžio išpūdis.

Dėl šioje teritorijoje buvusių nevienodų gamtinių sąlygų, gyventojų skirtingų verslų (žemdirbystė, žvejyba arba abu) skyrėsi žemdirbių ir žvejų kaimai. Išskiriama net 15 skirtingų statybos zonų. Savo ruožtu šios zonos sujungtos į 4 grupes (abiem atvejais autorius vartoja zonų terminą): A) Pelkininkų kolonijos, kaimai ir sodybos didžiosiose aukštapelkėse; B) Laukininkų kaimai ir sodybos pakilumose; C) Pievininkų ir laukininkų kaimai užliejamuose plotuose; D) Žvejų kaimai ir sodybos. Išvardijant zonas nurodomi ir joms priskiriami kaimai. Ar ne per daug zonų išskirta tokioje nedidelėje teritorijoje? Juk vien pervertus leidinį krinta į akis pastatų išorės panašumas. Pateikiamas tų zonų paplitimo žemėlapis (p. 9). Toliau kiekvienos zonos pavyzdžių pradžioje vėl pateikiama po vienspalvį žemėlapi, nurodant, kur toji zona yra. Būtų užtekę pirmojo bendro žemėlapio, nes jame aiškiai matyti 4 zonos. Po pirmojo žemėlapio įdėta 215 informatyvių spalvotų piešinių ir nuotraukų, kuriose pavaizduotos sodybos, gyvenamieji ir ūkiniai trobesiai. Prie šių iliustracijų kiekvieno puslapio viršutinio piešinio nurodyta, kuriam pavyzdžiui jis

priklauso tolesniame aprašyme. O aprašyme vėl pakartotas tas pats piešinys, tik vienspalvis. Būtų užtekę pradžioje pateikti spalvotą piešinį ir tolesniame tekste nurodyti į jį. Be to, spalvotų piešinių tvarka sumaišyta. Toliau pagal A, B, C, D zonas pateikiant pavyzdžius apibūdinami kaimai ir sodybos, išvardijami būdingi trobesių bruožai: stogo forma ir medžiaga, sienų medžiaga, jų apkalimas lentomis, langų dydis, pastogė, puošyba, padėtis sodyboje, statybinės medžiagos. Kiekvienas pavyzdys iliustruojamas apibendrinta plano schema, nurodant jo konfiguraciją, stogo formą, pastato ilgį, plotį (nuo–iki). Mokslui vertingiau būtų buvę, jei būtų pateiktas konkrečių pastatų planas, nurodant jų išdėstymą, durų ir langų vietas. Po kiekvieno pavyzdžio aprašymo nurodytas knygos leidėjas, pavadinimas, autorius. Kam to reikėjo, juk čia ne palaidų lapų rinkinys.

Išvadų vietoje siūloma Nemuno deltoje statyti ar perstatyti trobesius pagal pateiktus atskirų zonų pavyzdžius. Norai geri, tačiau ar dabartinis, tuo labiau iš kitur atsikėlęs gyventojas benorės statyti ilgus, kartais prie žemės priplotus aukštais stogais gyvenamuosius namus. Juk ir tarpukario Lietuvos kaime jau buvo pereinama prie kompaktinio plano namų. Tuo labiau kad didžiųjų potvynių metu užliejamuose plotuose tiktų statyti aukštesnius pastatus. Šiuo atveju tiktų vienas šio regiono elementas – artykė.

Gale pateiktame rekomenduojamos literatūros sąrašė nurodyti 36 autoriaus straipsniai ir straipsneliai, skirti Nemuno deltos, viso Klaipėdos krašto ar Mažosios Lietuvos architektūrai nagrinėti, ir po vieną R. Detlefseno bei J. Gimbuto knygą. Iš XIX a. pabaigos ir XX a. pradžios reikėjo nurodyti A. Cveko knygą (Zweck Adalbert. 1898. *Litauen. Eine Landes- und Volkskunde*. Stuttgart), kurioje yra skyrius apie Nemuno delta, A. Kuršaičio išsamų straipsnį (Kurschat Alexander. 1907. Haus und Hausgerät im preussischen Litauen, *Mitteilungen der Litauischen Literarischen*

Gesellschaft 29: 423–443), o iš XX a. antrosios pusės – I. Butkevičiaus straipsnį (Butkevičius I. 1977. Klaipėdiečių lietuvių sodybos, *Tarybinės Klaipėdos istorijos klausimai* 124–140), J. Gimbuto studiją bei dar tris to paties autoriaus straipsnius (Gimbutas Jurgis. 1958. Lietuvių sodžiaus architektūra Mažojoje Lietuvoje, *Mažoji Lietuva*: 151–313. New York.; Tas pats. 1946. Lietuviškoji architektūra Mažojoje Lietuvoje, *Aidai* 3: 38–41; 4: 58–60; Tas pats. 1948. Ūkininko sodyba Mažojoje Lietuvoje, *Aidai* 18: 374–377; Tas pats. 1958. Lietuvių sodžiaus architektūra Mažojoje Lietuvoje: kaimas, *Keleivis* 5/6: 3). Leidinys užbaigiamas angliška ir vokiška santraukomis. Tokia redakcinė pastabėlė: titulinio lapo apačioje nereikėjo surašyti duomenų apie Nemuno deltos regioninio parko plėtotės projektą, nes tas pats tekstas pažodžiui išryškintu šriftu pakartojamas įvado pabaigoje.

Išvada tokia: šiuo darbu M. Purvinas pateikė mokslui vertingą šaltinį tiek pasirinkto regiono, tiek viso krašto etninei kultūrai tyrinėti.

Vacys Milius

Magdalena Z o w c z a k. **Biblia ludowa. Interpretacje wątków biblijnych w kulturze ludowej.** Wrocław: Fundacja, 2000. 538 p., ill.

Liaudiškoji religija buvo ir tebėra įvairių mokslų apie žmogų tyrinėjimų objektas. Magdalenos Zowczak, dirbančios Varšuvos universiteto Etnologijos ir kultūrinės antropologijos katedroje, knygą „Liaudiškoji biblija. Bibliinių motyvų interpretacija liaudiškoje kultūroje“ Lietuvos etnologijos ir tautosakos mokslo darbų kontekste galima būtų pavadinti etnologiniu, iš dalies tautosakiniu darbu. Šį darbą vadinti etnologiniu verčia tradicinis etnologijos

mokslo siejimas su lyginamuoju ir istoriniu kultūrų ar tautų tyrimu. Tačiau į knygą reikėtų pažvelgti ir kaip į religijos etnologijos ar net tekstus (naratyvus) analizuojančių darbų pavyzdį.

Autorės keliamas darbo tikslas – rekonstruoti liaudiškosios biblijos modelį, t. y. surasti principus, kuriais vadovavosi ar tebesivadovauja liaudiškosios biblijos kūrėjai (p. 5). Ją domino liaudiškoji bibliinių motyvų samprata ir tekstai, kuriuose tie motyvai sutinkami. Dėl to, jos teigimu, ji labiau siekė pateikti sąlyginę liaudiškosios biblijos tipologiją, o ne parodyti motyvų genezę. Tyrinėtoja rėmėsi S. Czarnowski, J. Krzyżanowski, E. Mioletinski, K. Moszyński, F. Sielicki, L. Stomma, W. I. Thomas ir F. Znaniecki, R. Tomicki, J. S. Wasilewski, taip pat G. Dumézil, E. Durkheim, M. Eliade, A. J. Greimo, E. R. Leach, C. Lévi-Strauss, R. Otto, V. Turner ir daugelio kitų tyrinėtojų (tai rodo gausi naudotos literatūros bibliografija) darbais.

Darbe pateikiama daugybė liaudiškosios religijos kaip tikro, autentiško, savito religingumo raiškos (Meslin Michel. 1988. *L'expérience humaine du divin. Fondements d'une anthropologie religieuse*. Paris: Les Éditions du Cerf, p. 271) tekstų pavyzdžių. Knygą sudaro keturios dalys: „Bibliinių motyvų interpretacija kaimo kultūroje“, „Dievas ir „pasauliai“: veikėjai, laikas, erdvė“, „Keistuolių ir burtininkų kilmė“ ir „Savųjų kilmė“. Ji iliustruota, tačiau pasigendama spalvotųjų nuotraukų susiejimo su knygos tekstu. Autorės teigimu, liaudiškoje sampratoje daugiausia vyrauja Senojo testamento motyvai, tačiau Senojo ir Naujojo testamentų motyvai dažnai yra sumišę. Kas būdinga šiai sampratai? Galima būtų paminėti dažnai persidengiančias Biblijos veikėjų funkcijas (pavyzdžiui, Dievo Tėvo ir Sūnaus funkcijos), pačių tiek to paties, tiek skirtingų testamentų veikėjų pakeičiamumą (Adomo, Nojaus ir Jėzaus kaip pirmųjų žmonių), įvykių eiliškumo nepaisymą šiuose tekstuose,

gretimai funkcionuojančius skirtingų įvykių veikėjus (Mozė ir Jėzus). Liaudiškoje biblijoje Kristus kaip išskirtinis veikėjas funkcionuoja Dievo gimimo, vaikystės, prisikėlimo temose. Tačiau biblinės temos susilaukė nevienodo dėmesio liaudiškoje sampratoje. Pavyzdžiui, mėgstama Šventosios Šeimos kelionės į Egiptą tema. Lygiai taip pat paplitęs Dievo vaikščiojimo žemėje motyvas kartais funkcionuoja kartu su Dievo Motinos vaikščiojimu. Tyrinėtoja pastebi, kad liaudiškoje biblijoje su-reikšmintas jos kaip globėjos vaidmuo. Autorės pateikiami pavyzdžiai iliustruoja, jog „liaudiškoji religija iš tikrųjų sužmogina dievybę, kad ji taptų artimesnė ir žmogaus išrastomis priemonėmis galima būtų geriau iš jos pasisemti galybės“ (Meslin 1988: 266). Todėl ir žmonijos netobulumas aiškinamas kūrėjo apsileidimu. Gimtoji nuodėmė suprantama kaip pirminio pakenkimo pasekmė. Draudimas ar sąmoningas pasirinkimas yra daug mažiau akcentuojami. Pagaliau likimas ar atsitiktinumas turi didesnę galią nei pats kūrėjas. Liaudiškoje biblijoje mėgstamas šventųjų kaip nusidėjėlių vaizdavimas. Matyti, kad liaudiškąją sampratą veikė ir etniniai, religiniai stereotipai (pavyzdžiui, žydo, čigono įvaizdžius), šio šimtmečio antrosios pusės politiniai-socialiniai įvykiai. Pasaikojimuose atsiranda tokie veikėjai kaip Stalinas, Hitleris, vokiečiai, kolūkio pirmininkas, Gorbačiovas, Kašpirovskis, Jehovos liudytojai, karo, melioracijos, juodos volgos, AIDS vaizdiniai.

Pagrindinis šio darbo šaltinis, arba tyrinėtojos išeities taškas, yra 1989–1996 m. įrašytų 900 pokalbių tekstai, kuriuos autorė drauge su pagalbininkais studentais surinko geografiniame areale, kurio pasirinkimas iš dalies motyvuotas etninio ir religinio tapatumo paieška. Pažymėtina, jog darbe gausiai pateikti pokalbių fragmentai įrašyti ne tik centrinėje ir rytinėje Lenkijoje, bet ir, kaip rodo pateikiamos tekstų surinkimo vietos, Lietuvoje, Baltarusijoje, daugiausia prieškarinio Vilniaus

krašto ribose. Darbe ne vieną kartą pabrėžiami Vilniaus krašte, Lenkijoje, Lietuvoje ar Baltarusijoje surinktų tekstų liaudiškosios lokalinės interpretacijos skirtumai ar panašumai. Medžiaga rinkta kaimuose ir mažuose miesteliuose. Apie 70% informaciją pateikusių asmenų buvo katalikų tikybą išpažįstantys lenkai, o kiti – lenkai, ukrainiečiai, baltarusiai, lietuviai, rusai, čigonai, totoriai, atstovaujantys katalikų, graikų katalikų, stačiatikių, sentikių, musulmonų tikyboms. Autorė pasirinko įvairių pačios ir ankstesnių autorių (M. Davainio-Silvestraičio, M. Federowski, L. A. Jucevičiaus, J. Karłowicz, O. Kolberg, W. Siarkowski ir kt.) pateiktų žodinio pobūdžio tekstų variantų gretinimo būdą, pateikdama juos įvairių Europos tautų žodinei bei rašytinei tradicijai atstovaujančių tekstų, iš dalies ikonografijos analogų ir papročių kontekste.

Pagrindiniu darbo šaltiniu autorė pasirinko daugiausia sakinio pobūdžio tekstus, kurie tautosakiniu požiūriu galėtų būti apibūdinti kaip etiologinės sakmės, padavimai, legendos, pasakojimai, atsiminimai, tikėjimai, giesmės, maldos, užkalbėjimai ir kt. Tai lėmė jos užduotis surinkti liaudiškosios biblijos tekstus. Pačioje darbo pradžioje teigiama, jog „liaudiškasis Biblijos variantas funkcionuoja išsibarsčiusių motyvų ir vaizdinių pavidalu, daugiausia valstiečių tradicijoje, visų pirma žodinėje, taip pat papročiuose ir vaizduojamajame mene“ (p. 5). Šiuos Bibliją interpretuojančius, keičiančius, papildančius tekstus ji pavadino liaudiškąja biblija. Asmuo gali būti visiškai neskaitęs Biblijos, girdėjęs tik atskirus fragmentus, tačiau žodine tradicija ir savo interpretacija pateikti pasakojimą. Pasak autorės, liaudiškoji biblija susijusi ne tik su valstietiška kultūra. Be Biblijos kanono, ji taip pat siejama su apokrifų, Europos viduramžių literatūros tradicija. Tačiau darbe pirmiausia siekta parodyti įvairius šių tekstų funkcionavimo būdus liaudiškoje kultūroje.

Autorė lygiaverčiai naudoja įvairius tekstus, kuriuos galima būtų įvardyti ir kaip literatūrinius tautosakos žanrų pavyzdžius, ir socialinės kultūrinės informacijos turinčius tekstus. Kadangi ir jos pačios surinkti tekstai yra saviti tautosakinio žanro požiūriu, pavyzdžiui, etiologinės sakmės ir atsiminimai, žvelgiant iš etnologijos mokslo perspektyvos, kartais vertėtų tekstus aptarti metodologiškai. Iš kai kurių pateikiamų tekstų pavyzdžių matyti, jog pati autorė pasitikslinančiu klausimu leidžia pasakotojo pasakojimui rutuliotis toliau, tuo būdu praplėsdama mums įprasto tradicinio tautosakinio teksto ribas ir pateikdama pasakotojo santykį su jo pateikiamu tekstu ir su jame atskleidžiama medžiaga (p. 124, 130). Be to, kai kurie pateikiami tekstų pavyzdžiai aiškiai iliustruoja asmeninę pasakotojo patirtį. Tai gali būti pasakotojo ar jo pažįstamų asmenų gyvenime atsitikę įvykiai, praktikuojami papročiai, kalbamos maldos, užkalbėjimai. Taigi iš kai kurių pavyzdžių aiškiai matyti pasakotojo santykis su tekstu, kitais atvejais jį galima nuspėti. Tai leidžia peržengti klasikines tautosakinio teksto interpretavimo ribas. Tekstas tampa ne tik žodžio meno įrodymu, akivaizdu, jog jis turi ir socialinės informacijos. Todėl galima kalbėti apie autorės etnologinį (antropologinį) požiūrį.

Tačiau pasakotojo požiūris į jo paties tekstą ne visais atvejais yra aiškiai pateikiamas skaitytojui. Pavyzdžiui, lieka neaišku, ar pasakotojas pateikia tik kažkur girdėtą, nebūtinai sutampantį su jo asmenine nuomone tekstą, ar tai pasakotojo požiūrį ir patirtį atskleidžiantis pavyzdys. Pastarąjį variantą puikiai iliustruoja tebefunkcionuojančių maldų aptarimas viename iš paskutinių darbo skyrelių „Malda kaip gyvieji žodžiai“. Ar pasakotojas tiki tuo, ką sako, ar žiūri į tai skeptiškai? Kartais šis klausimas lieka neatsakytas. Platesnis pasakotojo santykio su paties pateikiamu tekstu aptarimas neturi įtakos autorės atliekamai motyvų analizei, tačiau

tai plačiau atskleistų tekstų, kuriuose tie motyvai sutinkami, funkcionavimo liaudiškoje kultūroje aplinkybes ir praverstų potradicinei etnografijai. Socialinį liaudiškosios biblijos funkcionavimo kontekstą labiau atskleistų ir pasakotojų pasirinkimo kriterijų, pokalbio užmezgimo ir vystymosi aplinkybių, pasakotojų reakcijos, pačių pasakotojų (pavyzdžiui, su kokio amžiaus, lyties, išsilavinimo asmenimis kalbėta ir kt.) apibūdinimas.

Galbūt šiek tiek per daug dėmesio skirta siekiant pakoreguoti ankstesniųjų lenkų tyrinėtojų požiūrį, kai lenkų liaudiškajam religingumui buvo priskiriami sensualizmo, ritualizmo, magiškumo bruožai, teigiant, jog tai būdinga ir kitų tautų religingumui. Tačiau, manyčiau, nemažos apimties ir įvairių temų interpretacijas analizuojantis darbas galėtų būti papildytas išvadamis, nepaisant esančio apibendrinančio skyrelio „Ar egzistuos „liaudiškoji“ teologija?“

Autorės požiūriu, rekonstruotos liaudiškosios biblijos šaknys siekia europinę rašytinę tradiciją, tačiau jai būdingos savybės siejamos su žodine tradicija. Tyrinėtoja visų pirma parodė liaudiškosios biblijos išisaknijimą lokalinėje tradicijoje, įnešančioje savitų bruožų į jos sampratą. Pagirtina, jog ji pateikė įvairius šiai lokalinei tradicijai atstovaujančių tekstų pavyzdžius, atskleidžiančius liaudiškąją biblijų motyvų sampratą ir parodančius, kaip liaudiškoji biblija funkcionuoja vietinėje kultūroje. Kadangi, pateikdama liaudiškosios biblijos modelį, autorė siekė aprėpti daugybę temų, neišvengiama, jog jos kartais aptartos prabėgomis. Beje, ir pati autorė rašo, jog ji stengėsi „pateikti biblijų temų interpretacines schemas (metmenis)“ (p. 517). Ši knyga, be tyrinėtojos M. Zowczak analizės, turtinga ir XX a. pabaigoje gyvenusių žmonių pasaulėjautos, mąstymo, kalbos, gebėjimo pasakoti ir kitokios informacijos pateikiančių pavyzdžių, atveriančių kelią ateities tyrinėjimams.

Danguolė Svidinskaitė

Dalia Urbanavičienė. **Lietuvių apeiginė etnochoreografija**. Vilnius: Lietuvos muzikos akademija, 2000. 460 p.

Choreografijos tyrinėjimai Lietuvoje nėra gausūs. Tai J. Lingio, K. Poškaičio, E. Morkūnienės, kitų mažiau žinomų choreografų darbai, kuriuose daug dėmesio skirta ne tik lietuvių šokių ir žaidimų kilmės bei raidos problematikai, bet ir jų sceninei raiškai bei tobulinimui. Neseniai sulaukėme dar vienos choreografijos studijos – tai Dalios Urbanavičienės monografija „Lietuvių apeiginė etnochoreografija“ (2001 m. vasario 28 d. apginta kaip menotyros-muzikologijos daktarės disertacija). Atrodytų, kad D. Urbanavičienės pasirinktas tyrimo objektas nedidelis, apsiribojantis tik apeigine choreografijos dalimi. Tačiau autorė gerokai praplėtė pačią apeiginės etnochoreografijos sąvoką, suteikdama jai ne tik apeiginių šokių bei žaidimų, bet ir tam tikrų apeiginių veiksmų, o kartais ir visų apeigų reikšmę. Be to, D. Urbanavičienė pirmoji iš lietuvių choreografų ėmėsi tyrinėti ne tik judesio, bet ir muzikos kalbą. Taigi autorė pasiryžo tyrinėti labai platų, sudėtingą sinkretinį reiškinį, kuriam reikalingas įvairiapusiškas – etnologinis, tautosakinis ir muzikologinis – pasirošimas.

Išsamioje studijoje (ją sudaro 8 skyriai bei 4 priedai) aprėpta gausybė įvairios medžiagos. Į vieną vietą sukaupti istorinių šaltinių duomenys, etnografiniai aprašai, archyvinė ir rankraštinė medžiaga kėlė D. Urbanavičienės daugelį klausimų, siūlė gvildinti sudėtingas etnochoreografijos problemas. Daugelį jų paskatino spręsti ir autorės naudota literatūra įvairiomis kalbomis (anglų, lenkų, rusų, baltarusių ir kt.). Kitų tautų choreografijoje pastebėti analogiški reiškiniai padėjo autorei pasidaryti išvalgesnei, pagrįsti kai kurias keliamas prielaidas, kartais – sąlygiškai užpildyti lietuvių etnochoreografijoje trūkstamas grandis.

Monografijoje keliamas tikslas – rekonstruoti apeiginės etnochoreografijos sistemą, nustatyti jos ryšį su pasaulėžiūra. Čia tarsi įsipareigojama tęsti A. J. Greimo ir N. Vėliaus pradėtus senovės baltų pasaulėžiūros rekonstrukcijos darbus. Kaip žinoma, beveik neįmanoma atkurti darnios senosios pasaulėžiūros sistemos, tik galima išvelgti neryškius tos sistemos kontūrus ir bandyti juos interpretuoti (taip yra rašęs N. Vėlius). Todėl ir minėtų tyrinėtojų darbuose daug hipotetinių dalykų, bandymų kai kuriuos faktus išprausti į susikurtos sistemos rėmus. Dar daugiau tokių pavojų slypi tyrinėjant gerokai aptrupėjusią lietuvių apeiginę etnochoreografiją, kuri, pasak monografijos autorės, yra senovės baltų pasaulėžiūros sistemos dalis (sistemos, kurios, deja, turime tik liekanas). D. Urbanavičienė, apsiėmusi rekonstruoti šią sudėtinę senovės baltų pasaulėžiūros dalį, nusiteikė optimistiškai: ji pasiremia kitų tyrinėtojų nuomone, jog vėlyvosios formos kartais geriau atskleidžia semantinę prasmę negu ankstyvosios. Taigi monografija grindžiama paleontologiniu (introspektyviniu) metodu – nuo naujo į sena.

Autorė bando atkurti etnochoreografijos sistemą iš įvairiausių aprašų, taip pat skirtingo laiko ir etnografinių regionų pavyzdžių. Todėl ne vienas kurios nors siauresnės srities (vestuvių, laidotuvių, kalendorinių švenčių bei kitų) papročių bei folkloro žinovas šioje studijoje galėtų atrasti netikslumų ar spragų – tai neišvengiama vienam žmogui bandant aprėpti tokią plačią, sudėtingą ir įvairią problematiką. Antra vertus, skirtingų apeigų pažinimas bei analizė leido autorei daryti kai kurias prielaidas, naujai interpretuoti tam tikrus apeiginius momentus arba veiksmus, atkreipiant dėmesį į jų dėsningą pasikartojimą skirtingose apeigose, pvz., nuotakos akių užrišimas (čia išvelgiamas ryšys su laidotuvių apeigų mo-

mentais), šlubavimas šokant svetimoje giminėje (aiškinamas jaunosios virsmo būseną, artima anapuiam pasauliui), vežėjo šuolis ant kėslo (veiksmas būdingas iniciacijoms, susijęs su šokinėjimo aukštytyn semantika, užtikrinantis vaisingumą) ir daugelis kitų. Tokia interpretacija yra galima tik išsamiai susipažinus su papročių ir apeigų visuma. D. Urbanavičienė kelia mintį, kad „tie patys senesnės kilmės šokiai ar žaidimai skirtingose apeigose galėjo atsirasti ne vien dėl apeigų plėtros ar degradacijos. <...> etnochoreografijos ryšys sąlygotas ne papročių raidos ar atsitiktinių sutapimų, o yra senos kilmės apeigų sistemos reliktas“ (p. 64). Remdamasi etnochoreografijos duomenimis ir originaliai juos interpretuodama, autorė gana dažnai polemizuoja su I. R. Merkienės, Ž. Šaknio, A. Vyšniauskaitės ir kitų etnografų mintimis.

Pastebėjusi, kad kai kurie reiškiniai kartojasi daugelyje papročių, autorė atsakė tradicinės griežtos apeigų klasifikacijos į kalendorinių švenčių, šeimos ir darbo (beje, panašus skirstymas būdingas ir kitų tautų choreografijos klasifikacijoms). Tai matyti ir iš kai kurių skyrių pavadinimų: I skyrius – „Apeiginis veiksmas, šokis, žaidimas žmogaus gimimo ir mirties ritualuose; II skyrius – „Iniciacinės paskirties etnochoreografija“; IV skyrius – „Persirengėliai: jų šokiai, vaidinimai ir kiti veiksmi“ ir t. t. Daugeliu atvejų toks, atrodytu, skirtingų apeiginių momentų grupavimas ir kompleksiškas tyrinėjimas pasiteisina (nors kai kur neišvengta pasikartojimų).

Autorė, remdamasi dviejų polių sistema (ją senovės baltų pasaulėžiūroje išvelgė N. Vėlius), kalendorinius metus suskirstė į du laikotarpius – vasaros ir žiemos (jiems priskyrė ir šeimos bei darbo pabaigtuvių apeigas).

Etnochoreografijoje šiuos laikotarpius, pasak D. Urbanavičienės, atitinka du

pagrindiniai simboliai – ratas (vasaros) ir priešpriešinis judėjimas (žiemos). Pirmasis jų išreiškia darnos bei gyvybingumo skatinimą ir apsaugą, antrasis – priešpriešą, virsmo būseną. Dualistinio principo pasirinkimas leido autorei sugrupuoti bei susisteminti visą gausią choreografijos medžiagą ir ją interpretuoti sukurtos sistemos rėmuose. Antra vertus, daugelio labai skirtingų reiškinių (apeiginių veiksmų, vaidinimų, ratelių, žaidimų, sutartinių, gana vėlyvų šokių ir kt.) suvedimas į vieną „tobulą“ sistemą gali ne visuomet pasiteisinti. Kartais atsiranda vienu faktų bei duomenų „pritempimo“, kitų – nepastebėjimo ar ignoravimo pavojus (beje, šios sistemos „netobulumą“ kartais pastebi ir pati autorė, pavyzdžiui, sakydama, kad „kai kurie tos pačios formos veiksmi, pvz., judėjimas ratu, pasitaiko ir vienoje, ir kitoje grupėje, kadangi jų prasmė įvairiose apeigose gali būti skirtinga“, p. 389). Pvz., advento – Kalėdų žaidimo „Ar nėra čia mano jaunos panelės“ aptariamais priešpriešos variantais, nors kai kurie variantai žaidžiami ratu; teigiama, kad vestuvių šokių didžioji dauguma – rato formos (tuo tarpu yra daug žaidimų ir sutartinių, šokamų priešpriešais). Kai kurie autorės teiginiai atrodo pernelyg kategoriški: „Manytume, kad persirengimas per vestuves vis dėlto buvo privalomas, nes persirengėliai turėdavo dalyvauti visuose svarbiausiuose virsmo ritualuose“ (p. 199); „Nors ir trūksta duomenų, tačiau šokis tikriausiai buvo privalomas persirengėlių apsilankymo pradžioje ir pabaigoje. Šis dėsnīgumas dar išliko rusų papročiuose...“ (p. 214) ir pan. Pasitaiko ne visuomet pakankamai pagrįstų, įrodytų samprotavimų, spėjimų ir hipotezių. Antai dauguma tyrinėtojų arklio vedžiojimo paprotį Lietuvoje kildino iš Vokietijos. D. Urbanavičienė tam prieštarauja teigdama: „Persirengimo „arkliu“ paprotys nebūtinai galėjo būti perimtas iš kitur. Jo kilmė yra archajiška ir siekia tuos lai-

kus, kai buvo išgalėjęs totemizmas bei protėvių kultas, atsispindintys būdinguose kaukės pavidalo archetipuose. <...> skirtingų tautų „arklio vedžiojimo“ vaidinimo semantika yra bendra, susiformavusi dar totemizmo laikais“ (p. 225–226). Iš menkos užuominos apie raudojimą gimus kūdikiui („kai naujagimis ateidavo į pasaulį, užgimdavo, tai labai verkdamas, kad, reiškia, labai jau ant vargo ateina...“) keliami prielaidai, kad „gimtųjų raudos, matyt, iš tikrųjų gyvavo šalia krikštynų linksmybių, kaip ir laidotuvių šokiai, žaidimai – šalia laidotuvių raudų...“ (p. 36). Manychiau, kad šioje vietoje D. Urbanavičienė remiasi jau krikščioniškos ideologijos nuostata („gimė – atėjo į pasaulį vargų vargti, mirė, paliko šį pasaulį – užbaigė žemiškus vargus“), traktuodama ją kaip itin archajišką, taigi tarsi pati sau prieštarauja. Tokių nevisiškai pagrįstų ar nelogiškų interpretacijų yra ir daugiau. Dėl to autorei negalėtume smarkiai priekaištauti – kiekvieno tyrinėtojo bandymas prasiskverbti pro naujesnį – krikščioniškos pasaulėžiūros – sluoksnį iki senosios baltų pasaulio sampratos (o prisiminkime, kad ir ji nebuvo vienalytė ir nekintanti: antai greta dualistinės pasaulėžiūros būta ir trinarės) gelmių yra be galo sunkus, reikalaujantis didelio kruopštumo ir išmanymo, įvairių religijų pažinimo. Tokio bandymo rezultatai – dažniausiai ir yra hipotetinės išvados ar prielaidos, kurios arba iš karto įtikina skaitytoją, arba skatina jį kitaip pažvelgti į analizuojamą reiškinį bei polemizuoti su autoriumi.

Ypač sudėtinga tyrinėti lietuvių apeiginės etnochoreografijos muzikinę kalbą. Ją sudaro įvairūs segmentai – skirtingo laiko, etnografinių regionų bei muzikinių stilių pavyzdžiai. Akivaizdu, kad tyrinėjant tokius skirtingus dalykus kaip ankstyvoji monofonija, polifonija, vėlyvoji monofonija ir homofonija, beveik neįmanoma taikyti tų pačių analizės bei klasifikavimo kriterijų. Vis dėlto priede „Lietuvių apeigi-

nės etnochoreografijos muzikinės savybės" (p. 406–414) D. Urbanavičienė pabandė nustatyti kai kuriuos apeiginės etnochoreografijos melodijų dėsningumus, analizuodama formos, metro, ritmo bei dermės ypatybes. Autorė pastebėjo, kad muzikos savybės dažnai priklauso nuo choreografijos tipo. Kartais judesio ir muzikos ryšys beveik nepastebimas (apeiginiuose veiksmuose, statiškuose žaidimuose ir kt.), o kartais – labai glaudus (grupiniuose-poriniuose žaidimuose ir šokiuose). Matyt, dar ryškiau šie apeiginės choreografijos melodikos dėsningumai atsiskleisti, aprėpus didesnę melodijų kiekį, patyrinėjus ne tik tas melodijas, kurios turi detalius apeigų aprašus, bet ir jų variantus, neturinčius apeigiškumą patvirtinančių aprašų (tačiau apeiginiai bruožai glūdi pačioje jų melodikoje). Galbūt tada galima būtų išskirti tikrųjų apeiginių melodijų grupę ir nustatyti tik jai būdingas savybes. Galima tikėtis, kad daug didesnis melodijų kiekis padės autorei ateityje sukurti tvirtesnę apeiginės etnochoreologijos melodijų sistematiką.

Nepaisant kai kurių nevisiškai įtikinamų interpretacijų ar kitų nedidelių trūkumų: regioninių choreografijos savitumų „nutrynimo“, netikslumų cituojamos literatūros nuorodose (kartais nurodomi ne tie knygos išleidimo metai, pvz., Frazer J. – 1962 vietoj 1978), D. Urbanavičienės monografija laikytina reikšmingu darbu tiek medžiagos sukaupimu (tai savotiška etnochoreografijos chrestomatija), tiek kruopščia jos analize, naujų dalykų išžvelgimu bei originalių hipotezių iškėlimu. Tai išsami etnochoreologijos studija, kurioje, anot filosofo K. Stoškaus, „lietuvių šokiai virsta baltiškosios kultūros – pirmiausia baltų pasaulėžiūros – kinetine kalba“. Gilesnis ir platesnis autorės žvilgsnis į apeigas (bei vieną svarbiausių jos elementų – judesį) svariai papildė lietuvių etninės kultūros tyrinėjimus.

Daiva Račiūnaitė-Vyčiniene

**Lietuvių tautodailės institutas išei-
voje.** Redagavo Nora Kulpavičienė.
Toronto: Lietuvių tautodailės institu-
tas, 2000. 174 p.: iliustr.

1977 m. Antano ir Anastazijos Tamošaičių sodyboje Kingstone, Ont., 18 moterų ir vyrų būrelis įkūrė Lietuvių tautodailės institutą (LTI, Lithuanian Folk Art Institute).

Jo veiklos kryptys: 1) tautodailės puoselėjimas, 2) leidinių apie lietuvių tautodailę rengimas ir leidimas. Išleistos šios knygos-albumai: *Lithuanian National Costume* (1979), *Lithuanian Easter Eggs* (1982), *Lithuanian Sashes* (1988).

Praėjęs instituto veiklos dešimtmetis buvo palydėtas straipsnių rinkiniu. Įvade A. Tamošaitis prisimena savo ir žmonos vykdytą tautodailės kūrinių rinkimą ir tyrimą XX a. ketvirtajame dešimtmetyje, apibūdina atskiras sodžiaus meno šakas. Publikuojama A. Tamošaitienės kalba, pasakyta instituto steigimo proga. Pasirodo, kad Kanados kitataučiai mėgo užsiiminėti rankų darbais, buvo susibūrę į dailių amatų draugijas, klubus. Ir Tamošaičiai buvo kviečiami papasakoti apie lietuvių tautodailę. Tarp lietuvių irgi pasitaikydavo pavienių asmenų, kūrusių keramiką, papuošalus, audinius. „Todėl ir yra būtina įsteigti Lietuvių tautodailės institutą, kuriame, visų pastangomis būtų mėginama suburti draugėn tautodailės mylėtojus bei jos puoselėtojus, skatinti lietuvių liaudies meno studijas, pagyvinti susidomėjimą tautodaile bei praplėsti jos gamybą, o ypač į tą veiklą įtraukti mūsų jaunimą“ (p. 7–8). Skelbiamos to instituto įkūrimo akto bei laikinosios valdybos posėdžio protokolo faksimilės.

Noros Kulpavičienės straipsnyje „Tautodailės kelias“ (p. 15–20) pateikta lietuvių tautodailės reprezentacija nuo 1900 m. tarptautinės Paryžiaus parodos, XX a. pačioje pradžioje Vilniuje organizuotų dailės parodų su tautodailės skyriumi iki

ketvirtąjį dešimtmečio. Rašoma apie tarpukario metais įvairių institucijų vykdytą tautodailės eksponatų rinkimą, piešimą, fotografavimą, krašte ir užsienyje rengtas parodas, apie Žemės ūkio rūmų organizuotus kursus, „Marginių“ kooperatyvą, prekiavusį dirbiniais.

Aldonos Mažeikienės–Veselkienės straipsnyje „Lietuvių tautodailės instituto įkūrimas ir veikla“ (p. 15–20) išsamiai nagrinėjami tokie dalykai: Tamošaičių kūrybinės veiklos pradžia Kanadoje, instituto įsteigimas, pirmasis visuotinis susirinkimas, skyrių steigimas, knygos „Lithuanian National Costume“ išleidimas, lietuvių kultūros savaitė Pietų Amerikoje 1980 m., Tamošaičių kilimų paroda, surengta 1981 m., leidinių rengimas spaudai, LTI dešimtmečio jubiliejinė paroda, surengta 1987 m., instituto veikla antrajame dešimtmetyje, paskutinė Tamošaičių sodyboje surengta tautinių drabužių ir audinių paroda.

Aktyviosios narės nušviečia LTI skyrių istoriją: Lilė Nekrošienė – Toronto, Saulė Šatienė – Bostono, Genovaitė Maciūnienė – Filadelfijos, Danutė Toliušytė-Bendikienė – Čikagos, Lilė Milukienė – Niujorko, Elvyra Vodopalienė – Vašingtono, Jadvyga Reginienė – Ročesterio, Gilma Zinkuvienė ir Rūta Popienė rašo apie lietuvių tautodailės raišką Didžiojoje Britanijoje. Skyrių veikla reiškėsi tautodailės pažinimu per susibūrimus, kursų, ypač audimo organizavimu įtraukiant ir jaunimą, savo kūrybos parodų organizavimu, LTI išleistų knygų aptarimu, bendradarbiavimu lietuvių periodinėje spaudoje, dalyvavimu savo gyvenamo miesto multietniniuose renginiuose ir amerikiečių televizijos laidose, paskaitų skaitymu tau-

tiečiams ir kitataučiams. Parodose parduoti sukurtieji darbai.

Irena Lukoševičienė aptaria Monrealio skaučių, sukūrusių „Vaivorykštės“ projektą tautodailei puoselėti, veiklą. Kaip žinome, Kanados federalinė valdžia remia savo krašte gyvenančių tautų etninę raišką, tad šis projektas sulaukė finansinės paramos. Bronius Krokys rašo apie Filadelfijoje veikiančią lietuvių liaudies dainų kvartetą, įsijungusį į LTI. Šis kvartetas dainuodavo tautiečių susibūrimuose, amerikiečių festivaliuose, dainas bei giesmes įrašė į garsajuostas.

Knygos pabaigoje pateikiama LTI 1977–1999 metų veiklos kronika, abėcėlinis 392 narių sąrašas (dalis jų jau išėję Anapilin), kuri sudarė Irena Šernaitė-Meiklejohn, leidinių, filmų, vaizdajuosčių, skaidrių katalogas, JAV, Kanados, Didžiosios Britanijos, Argentinos, Brazilijos, Australijos ir Lietuvos periodinėje spaudoje paskelbtų straipsnių bibliografija, parengta Marijos Vasiliauskienės, pavardžių rodyklė, santraukos anglų ir prancūzų kalbomis. Paskelbta 275 vienspalvės ir spalvotos nuotraukos, vaizduojančios instituto narių susibūrimus, veikliausius narius, parodas, įvairių rūšių kūrinius. Kai kuriose nuotraukose iškilmingais atvejais moterys ir merginos apsirengusios tautiniais drabužiais.

Šis leidinys liudija lietuvių išeivių ir jų atžalų etninę raišką, tautodailės populiarinimą savo gyvenamų kraštų kitataučiams, pagaliau, įamžina nuveiktus darbus. Kartu prisidėta prie lietuvių išlaikymo. Lieka instituto narėms ir nariams palinkėti tolesnės sėkmingos veiklos, kad naujaisi išeiviai įsitrauktų į tautodailės puoselėjimą.

Vacys Milius